

УДК 821.161.2 (092)

Ігор Ольшевський
(м. Луцьк)

ЛЕСЯ УКРАЇНКА: ТАЄМНИЦЯ ПСЕВДОНІМА

У статті досліджується роль псевдоніма Лариси Петрівни Косач (Лесі Українки) у її житті й творчості. Керуючись біографічними даними, Лесиними віршами й листами, автор обстоює гіпотезу про вплив імені й псевдоніма на подальше життя людини. Приділено увагу також інтересу науковців і письменників до постаті й спадщини геніальної поетеси.

Ключові слова: Леся Українка, ім'я, псевдонім, вплив, інтерес.

Ольшевский И. Леся Украинка: тайна псевдонима. В статье исследуется роль псевдонима Ларисы Петровны Косач (Леси Украинки) в ее жизни и творчестве. Руководствуясь биографическими данными, стихотворениями и письмами Леси, автор отстаивает гипотезу о влиянии имени и псевдонима на последующую жизнь человека. Уделено внимание также интересу научных работников и писателей к фигуре и наследству гениальной поэтессы.

Ключевые слова: Леся Украинка, имя, псевдоним, влияние, интерес.

Olshevsky I. Lesya Ukrainka: the Secret of Her Pseudonym. The role of a pseudonym of Larisa Petrovna Kosach (Lesya Ukrainka) in her life and creativity is investigated in this article. Being guided by biographic data, Lesya's poems and letter's, the author defends his hypothesis about the influence of names and pseudonyms on the further human life. The attention also is paid to interest of scientists and writers to the person and a heritage of the ingenious poetess.

Key words: Lesya Ukrainka, a name, a pseudonym, influence, interest.

Визначний російський мислитель Олександр Лосев писав у своїй книзі «Філософія імені»: «Слово й зокрема ім'я є необхідним результатом думки, й лише в ньому думка досягає своєї найвищої напруги та значення» [4, 32]. І хоча поняття імені у філософа досить широке, визначення це стосується й безпосередньо антропоніміки, в т. ч. і псевдоніміки.

Щодо одного зі складників псевдоніма Лариси Петрівни Косач-Квітки – пестливої іменної форми «Леся» – навряд чи буде помилкою стверджувати, що в ХІХ ст. вона (ця форма. – *І. О.*) частіше була похідною від Олександри, аніж від Лариси (зокрема псевдонім «Леся» певний час мала й дружина Пантелеймона Куліша – Олександра Білозерська, більш відома як Ганна Барвінок). Відомо, що йменням «Леся»

Ларису Косач почали звати десь у п'ятирічному віці («Мене пере-звали на Лесю...» – з листа 1876 року до Драгоманових [10, X, 9]) – до цього дівчинку називали Лосею (від Ло[ру]ся); звідси, до речі, й дитяче прізвисько «Мишолосіє», яким дорослі «нагороджували» юну Косачівну та її улюбленого брата Михайла.

«Перезвавшись», майбутня Поетеса частково «додала» до місії Лариси й окремі риси, притаманні Олександрі (в перекладі з грецької – «захисниця людей»), себто особливе, жертвне співчуття до знедолених. У спогадах Миколи Охріменка про перебування Лесі Українки в Єгипті мовиться, зокрема, з якою рішучістю вона стала на захист арабчат, яких безсоромно споювали двоє дорослих відпочивальників: «Мою добру Ларису Петрівну було не впізнати. Ніколи я не бачив її такою ні до, ні після цього випадку. Хвора нога примусила її зіпертися на спинку крісла, але мені здалося, що зараз крісло полетить на голови цих двох брудних людей. Що вона їм говорила, що кричала, я не пригадаю всього. Запам'яталася мені лише одна погроза: “Я постараюсь, – говорила вона, – щоб через пресу весь Київ, вся Росія, всі ваші знайомі взнали про вашу бридку поведінку, поведінку культурного дикуна”. Ці слова Лесі Українки стосувалися М., бо рухливіший і меткіший Каченко блискавично зник. З палким гнівом накинулася Лариса Петрівна на розгубленого М., вона буквально загнала в куток цього товстуна, і перед його гладкою пикою мелькали стиснуті кулаки виснаженої, хворої жінки» [8, 354].

В. Покальчук у розвідці «Слідами Лесі Українки» наводить свідчення мешканця с. Уховецька (Ковельський р-н) В. Бончака:

«Одного разу чоловік з Любитова вкрав три мішки картоплі. Чоловіка того привели до старого Косача. Косач хотів, щоб чоловік той за кару дав пару рублів на Любитівську школу. Тоді за нього заступилася Леся:

– Тату, не треба. Може, його діти голодні й не мають чого їсти...

– Ну йди, – сказав батько Лесі до чоловіка, – тільки більше не бери» [8, 108; 8, 109].

До поширення пестливо-зменшувальної форми «Леся» як самостійного ймення в Україні багато чим спричинилася значимість по-статі Лесі Українки. Набагато рідше воно зустрічається в Росії та Білорусі – здебільшого як подвійний дериват, утворений від форми «Олеся», похідної від Олександри та Олени, й теж досить поширеної як самостійне ім'я – зокрема, завдяки популярності однойменної повісті російського письменника О. Купріна. Однак автор «Енцикло-

педії імен» Борис Хигір, розглядаючи Лесю відокремлено від Олександри та Лариси, пише про давньогрецьке походження імені (зі значенням – «нехитра», «нелукава», «щира»). Дослідник відзначає в Лесі вразливість, упертість (власне, це може бути витлумачено і як принциповість. – *I. O.*), хворобливість і водночас ерудицію, музичний та художній хист. Більше того, підмічено, що зовні («вродою») Леся, – як носій імені, – схожа на батька. Як бачимо, багато спільного є з характером і навіть долею Лесі Українки. Щоправда, будучи даним при народженні, вищезгадане ім'я передбачає, в разі гармонії, наближеність до материнської вдачі [11, 387], що, як ми знаємо, не було визначальним для нашої Поетеси – адже Лесею вона стала лише в п'ять літ. Схоже, що «згода» з новим іменем, швидко набувши рис повної гармонії, стала своєрідним каталізатором як творчих здібностей, і, на жаль, проблем зі здоров'ям, закладених, імовірно, ще в ранньому дитинстві (скажімо, у процесі годування молоком від хворої корови), – застуда на Водохреща 1881-го була отже, останньою фатальною «краплею»... Чимало зі здібностей реалізувати не вдалося, й це стосується насамперед музики – пригадаймо слова Лесі з листа до дядька Михайла Драгоманова від 18 грудня 1891 року: «Мені часом здається, що з мене вийшов би далеко кращий музикант ніж поет, та тільки біда, що “натура утяла мені кепський жарт”» [10, X, 65].

Хвороба не дала Поетесі змоги розкритися і в малярстві – тож виявити свої різнобічні обдарування їй випало в літературній царині: величезна більшість творів Лесі Українки містить ніби «сублімаційне» відображення цих обдарувань (досить згадати «Лісову пісню», яку письменник Євген Кротевич свого часу охарактеризував як «справжню музичну ораторію» [8, 263], або цикл «Сім струн» – за його ж визначенням – «своєрідну музично-словесну сюїту») [там само]. Тим, хто цікавиться темою «Музика та живопис у житті Лесі Українки» глибше, раджу прочитати монографію професора О. Рисака «Лесин дивосвіт» [6].

Якщо ж говорити про притягальну силу Лесиного слова, на мій погляд, не можна обійти увагою ще одну мову, в якій наявна лексема, схожа за звучанням на першу частину літературного ймення Поетеси. Йдеться про санскрит, що, як відомо, й досі лишається в Індії мовою індуїстського, буддистського та джайністського релігійних культів. Саме в джайнізмі існує термін «леш'я», вживаний на означення специфічного ореолу (аури), що оточує, власне, будь-яку живу істоту, але помітити її може лише той, хто перебуває на високих ступенях духов-

ного розвитку. Чим досконалішою є душа (джива), тим світліша аура-леш'я [5, 185; 5, 385].

Світло поетичної аури Лесі Українки осявало й осяває не одного митця, який обрав за спосіб розмови з Богом і з народом віршоване слово. Вчитаймося, наприклад, у рядки поеми-феєрії (!) Павла Тичини «Дзвінкоблакитне» (1916–1917). Персоніфікована Природа (Лісовик, Душа Нив, Вітер, Болотяник, Лісові Дзвіночки тощо) відразу змушує згадати символіку «Лісової пісні», а де в чому – навіть прозової казки «Лелія» (1890). І це при тому, що загальний настрій Тичининої поеми цілком співвідносний із настроєм «Сонячних Кларнетів» і супутніх творів Поета (пантеїстичні мотиви, осмислення ведичних та античних ідей стосовно Вогню як «духа-рушія», «тональності всього світу», – ідеї, що пізніше так сильно прозвучала в поемі-циклі «В космічному оркестрі»). Ось слова Вітру, які він промовляє до Душі Нив: «Ніякого Пана нема, єсть тільки вічний Рух, Огонь. І той Огонь мусить геть усе пройти, щоб нове життя могло повстати. Д о с и т ь уже того с п о к о ю! Д о с и т ь болота!» [9, I, 316]. Порівняймо з Лесиним:

*Сором хилитися,
Долі коритися!
Час твоїй прийде
З долею битися –
С о н п р о п а д е... [10, I, 47]*

або фінальне Мавчине:

*О, не журися за тіло!
Ясним вогнем засвітилось воно,
чистим, палючим, як добре вино,
вільними іскрами вгору злетіло.
Легкий, пухкий попілець,
ляже, вернувшись, в рідну землю,
вкупі з водою там зростить вербицю, -
с т а н е п о ч а т к о м т о д і м і й к і н е ц ь. [10, V, 292],*

адже відчутне його відлуння у вірші П. Тичини «Я хотів би, коли я умру...» (не раніше 1912-го – року публікації «Лісової пісні»):

*Хай о г о н ь молодий і вітрець
(Вони всіх нас колись похоронять)*

*Надо мною у сміх свій задзвонять,
Витинаючи дикий танець.*

*Так без дзвону, кадил і ридань
(Ах, облиште цю цирість даремну)*

Перейду я у вічність таємну

До нових зорювань, до світань... [9, I, 293],

або в його ж візії «Ще не раз колись розквітну...», що є продовженням вірша «Іній» (1956):

... Ще не раз колись розквітну! —

Чи в цеху, чи над ріллею

мисль моя когось зачепить —

думку творчу

хай моєю

вишню мов тендітну

щепить.

На нове прищепить...

Вишня ж виросте.

І вродять

вишеньки.

Й ось завітають

вдвох,

обнявшись,

тихим пливом

юнка й хлопець.

Заспівають!

І мене відродять

співом,

задушевним співом... [9, III, 211]

А лейтмотивний для Тичини 10–20-х років образ а р ф и («Арфами, арфами...», «Закучерявилися хмари...», «Фуга» та ін.)? Адже й він (цей образ-символ. — *І. О.*), як слушно зауважив визначний український учений-лесезнавець Олександр Рисак, займає (поряд із образом пісні) «панівне становище у системі музично-поетичного мислення Лесі Українки» [6, 174] — варто згадати хоча б «Єврейську мелодію», драматичну поему «На руїнах», позначку «*Arpeggio*» (виконан-

ня музичного супроводу не одночасно /акордом/, а по черзі /як правило, в нисхідному русі/) до вірша «Мі» із циклу «Сім струн». Йдеться, отже, про щось далеко глибше, аніж учнівське наслідування, а саме – про духовну спорідненість двох Митців, котрі кожен у свій час і свій спосіб виконували призначену Всевишнім Місію.

Благодатне сяйво Лесиної творчості торкнулося й дещо старшого сучасника Павла Тичини – майже забутого нині поета-плужанина Василя Алешка (1889–1942?). Поодинокі дослідники його нерівноцінного доробку (О. Білецький [2], М. Родько [7]) відзначали, як правило, вплив Олександра Олеся, Грицька Чупринки, російських поетів Олексія Кольцова, Аполлона Майкова, почасти навіть Ігоря Северяніна. Лесю ж Українку чомусь ніхто з них не згадав серед літературних навчителів поета, проте в той же час сліди її впливу простежуються в ряді творів молодого В. Алешка – насамперед у вірші «Думка» («В гаю дрімали сині квіти...» або – в найранішому варіанті – «Цвіли в гаю розкішні квіти...»). Поезія ця багато в чому перегукується не лише з Олесевими «Айстрами» (як це відзначав Микола Родько [7, 186]), а й із Лесиною «Конвалією» (1884), причому схожість тут не лише в настрої чи змісті, а й у засобах вираження авторського резюме. Так, скажімо, сумну пригоду, що трапилася з квіткою, Леся Українка у фіналі проектує на долю винуватиці, описаної в ролі байдужої панночки:

*Можє й тобі, моя панно,
Колись доведеться
Згадать тую конвалію
Як щастя минеться...
...Можє, колись оцей милий,
Що так любить дуже, Тебе, квіточку зів'ялу,
Залишить байдуже!.. [10, I, 53; 10, I, 54]*

Подібну проекцію історії знівечених квітів (тільки вже на власний талан), знаходимо і в «Думці»:

*Ростуть квітки... їм сонце гріє.
І вмить... підкошені впадуть. –
Невже й мої пісні-надії
Людської кари не минуть?.. [1,61]*

Різною мірою вплив Поетеси позначився й на інших ранніх віршах В. Алешка – зокрема таких, як «Сліпець прозрів» і «По весні я

чув пісні...». До речі, останнім із названих поет дебютував 1907 року в журналі «Рідний край», редагованому матір'ю Лесі Українки – Оленою Пчілкою.

Із незмінним пієтетом ставилися до Лесиної спадщини й опоненти «Плуга» – неокласики (згадаймо присвячені Поетесі дослідження Миколи Зерова, Михайла Драй-Хмари, Павла Филиповича, Віктора Петрова, Бориса Якубського тощо). Це стосується й «поза групових» літературознавців 20–30-х років – таких, наприклад, як Олександр Білецький, Олександр Дорошкевич, Андрій Музичка, Леонід Підгайний. У той самий час Українського Відродження особистість і творчість Поетеси стала провідною зорею для Петра Одарченка – згодом одного з найвизначніших лесезнавців української діаспори. Знаковою була постать Лесі Українки й для шістдесятників (написані в різні роки статті Івана Дзюби, Євгена Сверстюка, Івана Світличного, поезії Івана Драча, Бориса Олійника, Дмитра Павличка). Лесину «школу» (поряд із Кобзаревою) можна помітити у Василя Симоненка («Лебеді материнства», «Русалка»).

У 1989 році – як передмова до видання драматичних творів Поетеси – з'явилося друком блискуче дослідження Ліни Костенко «Поет, що ішов сходами гігантів», де Лесю Українку названо керманічем, «котрий вів корабель національної культури в морі культури світової» [3, 25], і одним із тих геніїв, «котрі прийшли буквально один за одним – Шевченко, Франко, Леся Українка – і здійснили титанічну роботу духу, надолуживши за багато віків і забезпечивши українській літературі майбутнє» [там само, 58]. У цій же статті авторка з боєм констатує, що вищезгаданий корабель національної культури «потрапив в українські Бермуди» [там само, 25]. Ментальна єдність двох великих Поетес (ні, таки Поетів!) України відчутна в багатьох виступах Л. Костенко («Геній в умовах заблокованої культури», «Гуманітарна аура нації», «Україна як жертва і чинник глобалізації катастроф» тощо) – незалежно, чи згадується в них ім'я Лесі Українки, а чи присутній тільки дух – дух внутрішньої свободи, якого вдалося розпізнати сучасному Поетові ще на початку 60-х, причому саме в його м і с і й н о м у вияві, запрограмованому другою частиною псевдоніма: бути Українкою в час, коли Україні як такій відмовляли у праві на існування, долаючи муки хвороби й непорозумінь, наражаючись на небезпеку репресій, будити народ до національного самоусві-

домлення, боротьби за утвердження справедливого ладу і праці в ім'я Вітчизни...

Зрозуміло, що в контекст сучасного українського лесезнавства чудово вписуються й дослідження (в це поняття автор включає і монографії, і статті, виступи на наукових конференціях тощо) Миколи Жулинського, Миколи Кодака, Віри Агеєвої, Лариси Мороз, Марії Моклиці, згадуваних уже Олександра Рисака, Івана Денисюка, Тамари Скрипки та ін.

Закономірним, ясна річ, є і звертання до Лесиноного імені й постаті у творчості волинських письменників – досить лишень назвати Віктора Вербича, Василя Гея, Ніну Горик, Надію Гуменюк, Олену Криштальську, Клаву Корецьку, Віктора Лазарука, Володимира Лиса, Петра Маха, Віру Омелянчук, Михайла Пронька, Степана Скоклюка, Василя Слапчука, Йосипа Струцюка, Івана Чернецького, Валентину Штинько, покійних Олександра Богачука, Людмилу Лежанську, Олександра Рисака тощо. Не можна не згадати й авторів із інших областей України, але уродженців Волині (нині суцільних Ігоря Павлюка, Петра Гоця), або ж тих, чиє життя тим чи іншим чином було пов'язане з нашим краєм, як-от Микола Олійник – автор повістей «Леся» та «Одержима», а також п'єси «Одержима», що свого часу йшла на сцені Волинського обласного музично-драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка (головну роль виконувала відома актриса Людмила Приходько – нині народна артистка України). І якщо вже йдеться про сценічне втілення творів Лесі Українки, доречно буде згадати, що наш театр періодично звертається до драматургічної спадщини Поетеси (в різний час поставлено «Лісову пісню», «Оргію», «Бояриню», «Одержиму»). Моновистави «Та вір мені, що я тебе любив...» (за епістолярною спадщиною Лесі Українки), «Вогонь моїх пісень», «Одержима», композиція «Казки та легенди Волинського краю» (за фольклорними записами Поетеси) надійно увійшли до репертуару майстрині художнього слова, заслуженої артистки України Галини Кажан. Лесине джерело воістину невичерпне...

На завершення теми варто було б звернути увагу на промовистий факт, значення якого важко переоцінити: псевдонім «Леся Українка» виник з ініціативи матері Поетеси – Олени Пчілки. За найпоширенішою версією, і мати, і донька мали на меті дати зрозуміти читачам львівського часопису «Зоря», що авторка надісланих поезій – не з Галичини. Згідно з іншою (прихильницею якої, зокрема, була наймо-

лодша сестра Лесі Українки – Ізидора Петрівна), доччиним псевдонімом Олена Пчілка прагнула підкреслити справжню любов до Батьківщини – на відміну від поверхового «українофільства». Можливо, вплинув і приклад брата Ольги Петрівни – Михайла Драгоманова, котрий іноді послуговувався псевдонімом «Українець».

На містичному ж, місійному рівні мати виконала волю Всевишнього: саме з прибралим 1884 року іменням, – іменням, що дихає дитинною чистотою («Поправді кажу вам: коли не навернетесь, і не станете як ті діти, – не ввійдете в Царство Небесне» – *Матв. XVIII, 3*), її доньці судилося стати об'єднавчим «містком» між двома розірваними частинами України. При тому, що стосунки Лариси Петрівни з матір'ю не можна назвати ідилічними (бо обидві – незалежні творчі натури), факт гармонії псевдонімів письменниць промовляє сам за себе – тим паче, що різниця в часі літературних дебютів обох не була значною. Обопільна осяйність Олени (гр. «світильник») і Лесі-Леш'ї («Досвітній огонь запали...»), поєднана з працелюбністю «Пчілки» (Лесине: «Як я люблю оці години праці...»), дала світові Щиру Українку, котра ще в ранню весняну пору отроцтва вийшла на подвижницький шлях Захисниці людей і вже не звертала з нього.

Література

1. Алешко Василь. [Вірші] / Василь Алешко // Із поезії 20-х років. – К. : Радян. письм., 1959. – С. 57–65.
2. Білецький Олександр. Василь Алешко (до 20-річного ювілею поета) / О. Білецький // Плужанин. – 1927. – Ч. 11–12. – С. 66–71.
3. Костенко Ліна. Поет, що ішов сходами гігантів / Ліна Костенко // Українка Леся. Драматичні твори / Леся Українка. – К. : Дніпро, 1983. – С. 5–58.
4. Лосев А. Ф. Философия имени / Лосев А. Ф. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1990. – 269 с.
5. Мифологический словарь. – М. : Сов. Энцикл., 1991. – 736 с.
6. Рисак О. О. Лесин дивосвіт / О. Рисак. – Л. : Світ, 1992. – 184 с.
7. Родько Микола. Доробок громадара / Микола Родько // Вітчизна. – 1969. – Ч. 3. – С. 186–189.
8. Спогади про Лесю Українку. – К. : Дніпро, 1971. – 483 с.
9. Тичина П. Г. Твори : у 12 т. / П. Г. Тичина. – К. : Наук. думка, 1983–1990. – Т. 1. – 727 с.; Т. 3. – 507 с.
10. Українка Леся. Твори : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1975–1979. – Т. 1. – 439 с. ; Т. 2. – 361 с. ; Т. 3. – 397 с. ; Т. 5. – 333 с. ; Т. 10. – 534 с. ; Т. 11. – 472 с. ; Т. 12. – 682 с.
11. Хигир Б. Ю. Энциклопедия имен / Хигир Б. Ю. – М. : Яуза ; ЭКСМО-Пресс, 2002. – 512 с.